

Michał Muraszko

<https://orcid.org/0000-0003-3816-576X>

Katedra Mediów Drukowanych i Cyfrowych

Instytut Badań Informacji i Komunikacji

Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

Oprawa aksamitna toruńskiego druku pedagogicznego *Institutionis literatae* z 1588 roku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*

Artykuł koncentruje się na oprawie aksamitnej zabezpieczającej jeden z tomów *Institutionis literatae*, wydany w Toruniu w 1588 r. przez Andrzeja Kocińskiego. Przeprowadzona w ramach niniejszych rozważań analiza tegumentologiczna ujawniła, że część nakładu *Institutionis literatae* została osobiście rozdysponowana przez toruńskiego burmistrza Henryka Strobana. To właśnie on zlecił wykonanie opraw dla przywołanych egzemplarzy, najpewniej krótko po ich wydrukowaniu.

The article focuses on the velvet binding protecting one of the volumes of *Institutio literata*, published in Toruń in 1588 by Andrzej Kociński. The analysis of the binding conducted in this study revealed that part of the *Institutio literata* edition was personally distributed by the mayor of Toruń, Henryk Stroban. He commissioned the bindings for the mentioned copies, most likely shortly after they were printed.

* Autor dziękuje dr. hab. Arkadiuszowi Wagnerowi prof. UMK za wskazanie prezentowanej oprawy oraz wszelkie informacje przekazane podczas pisania niniejszego artykułu.

Słowa kluczowe: oprawy aksamitne, intrologatorstwo, tegumentologia, Toruń, Henryk Stroband, Andrzej Koteniusz

Key words: velvet bindings, bookbinding, bookbinding studies, Toruń, Henryk Stroband, Andrzej Koteniusz

Przedmiot niniejszych rozważań stanowi oprawa aksamitna (il. 1) zabezpieczająca trzeci tom pedagogicznego wydawnictwa *Institutionis literatae*, wydrukowany w Toruniu w 1588 r. przez Andrzeja Koteniusza (zm. 1607 lub 1608)¹. Jest ona dziełem nieodnotowanym dotąd w literaturze przedmiotu². Co istotne, forma oprawy (w tym także obcięcia kart) wykazuje intrygującą analogię do trzech opraw przywołanego opracowania, które znajdują się w zbiorach Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu³. Na wstępie warto jednak poświęcić nieco uwagi samemu *Institutionis literatae* – jako publikacji o niepoślednim znaczeniu w dziejach zarówno polskiej, jak i europejskiej pedagogiki XVI w. Umożliwi to bowiem lepsze zrozumienie, dlaczego przedstawiany tom opatrzono tak kosztowną szatą zewnętrzną.

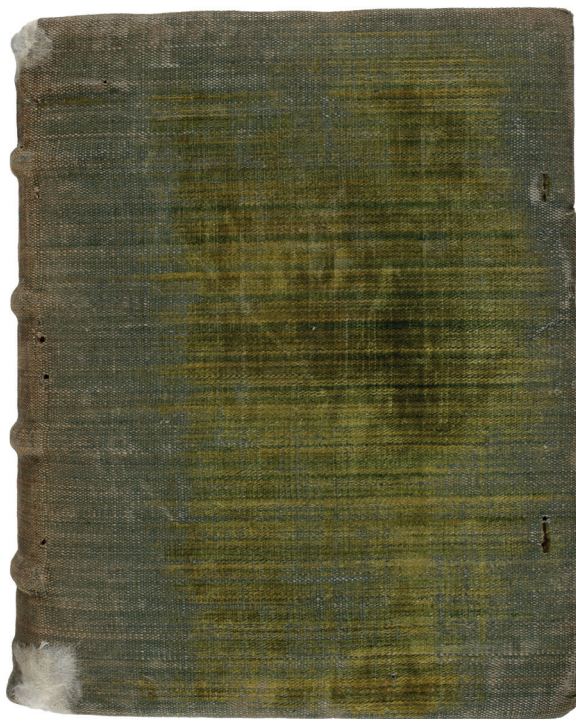
Zawartość treściową trzytomowego *Institutionis literatae* swego czasu szczegółowo omówił Bronisław Nadolski. Badacz podkreślił, że należy nań patrzeć „jako na pierwsze na świecie wydawnictwo ciągle pedagogiczne i w tym trzeba uznać jego niezwykłość”⁴. Zwrócił przy tym uwagę, że była to publikacja wydawana rokrocznie (1586, 1587 i 1588) pod jednolitym tytułem (z intencją publikacji kolejnych jej części w następnych latach) oraz dedykowana specjalistycznej

¹ Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, sygn. Pol.6.II.268/3; zob. też T. Wierzbowski, *Bibliographia polonica XV ac XVI ss.*, t. 3, Varsoviae 1894, nr 2836; K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 18, Kraków 1901, s. 583; idem, *Bibliografia polska*, t. 29, Kraków 1933, s. 369; K. Piekarski, *Katalog Biblioteki Kórnickiej*, t. 1: *Polonica XVI wieku*, cz. 1, Kórnik 1929, nr 694; L. Jarzębowski, *Druki toruńskie XVI wieku*, Toruń 1969, nr 65 (autor katalogu klasyfikuje omawiany egzemplarz z Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu jako wariant „B”); *Katalog poloników XVI wieku Biblioteki Jagiellońskiej*, t. 1: *A–L*, red. M. Malicki, E. Zwinnogrodzka, Warszawa–Kraków 1992, nr 1177.

² Egzemplarza tego nie notuje J. Tomaszewski w: *Oprawy haftowane i tekstylne z XVI–XIX wieku w zbiorach polskich*, t. 2: *Katalog opraw haftowanych*, Warszawa 2013.

³ Książnica Kopernikańska w Toruniu, sygn. 102801 (K.4°20–22).

⁴ B. Nadolski, „*Institutio literata*” – toruńskie wydawnictwo pedagogiczne z czasów Batorego, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Filologia Polska*, 3, 1962, 6, s. 45.

1. Oprawa starego druku z 1588 r. (górna okładzina), anonimowy introligator, Toruń, ok. 1588 r.; Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu

dziedzinie – pedagogice. Na trzy tomy składa się okazały zbiór „traktatów pedagogicznych, statutów i programów szkolnych”, mów dotyczących problematyki związanej z edukacją, a także instrukcji „z zakresu organizacji szkół typu przeważnie średniego, choć nie brak ich odnośnie także szkół akademickich”. Poszczególne, spisane głównie po łacinie – choć pojawiają się w nich również języki grecki i niemiecki – dzieła, o zróżnicowanej objętości, wyszły spod piór „więcej lub mniej znakomitych” autorów dysydenckich⁵. Według Alojzego

⁵ Ibidem; „Z dawnych zamówień Strobanda przejął on [tj. Koteniusz] po swym poprzedniku druk tomu II i III *Institutio litterata* (1587, 1588), świadectwo chlubnych ambicji mecenasa. Planowane atoli dwa tomy następne już nie ujrzały światła dziennego”: *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 4: *Pomorzanie*, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962, s. 209.

Tujakowskiego wydawnictwo stanowiło opracowanie przeznaczone „w zasadzie dla szkół różnowierczych. Zebrane traktaty, programy, statuty miały wskazywać, jak należy organizować szkoły protestanckie, jakie winny być ich cele dydaktyczne i wychowawcze. Zawarte w *Institutio* materiały miały przede wszystkim służyć profesorom i uczelni toruńskiej”⁶. Antologię różnego rodzaju prac z zakresu pedagogiki stanowi również tom trzeci. Dość wspomnieć, że – zgodnie ze spisem znajdującym się na stronie *verso* jego karty tytułowej – obejmuje on 16 pozycji bibliograficznych. W obrębie druku każdej z nich nadano tytuł o charakterze nagłówkowym⁷.

Za inicjatora wydania trzech kolejnych tomów *Institutionis literatae* uznaje się Henryka Strobanda (zm. 1609), toruńskiego burmistrza, bibliofila, promotora oraz twórcę tutejszego Gimnazjum Akademickiego – postać ponadprzeciętną, która na trwałe zapisała się w historii grodu Kopernika⁸. Stroband zaangażował do tego celu bezpośrednio podległą mu, jako włodarzowi miasta, oficynę typograficzną. Kierował nią najpierw Melchior Nering (zm. 1587), który wydał w 1586 r. pierwszą z części omawianego wydawnictwa⁹.

⁶ A. Tujakowski, *Z dziejów drukarstwa i piśmiennictwa na Pomorzu. 400 lat drukarstwa w Toruniu (1569–1969)*, Toruń 1970, s. 21.

⁷ Szczegółowe omówienie zawartości treściowej wskazanego druku zob. np. S. Tync, *Dzieje Gimnazjum Toruńskiego (1568–1772)*, cz. 1, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 34, 1927, s. 150, przyp. 3; B. Nadolski, op. cit., s. 48–49; L. Jarzębowski, op. cit., nr 65.

⁸ Z. Mocarski, *Książka w Toruniu do roku 1793. Zarys dziejów*, Toruń 1934, s. 35; zob. też J. Przybyłowa, *Strobant Henryk (14 XI 1548 Toruń – 19 lub 20 XI 1609 tamże)*, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 861; A. Lewandowska, *Książka w zbiorach toruńskich*, w: *Księga pamiątkowa uroczystego obchodu 60-lecia Książnicy Miejskiej im. M. Kopernika w Jubileuszowym Roku 750-lecia Torunia, 21–23 października 1983 r.*, red. R. Dorczyński, Toruń 1988, s. 28; H. Rietz, *Strobant Henryk (1548–1609)*, w: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4, red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 282–283; B. Dybaś, *Strobant (Strobant, Strubant) Henryk (Heinrich, Henrych) (I) (1548–1609), burmistrz toruński*, PSB, 44, 2006–2007, s. 328–331; *Henryk Strobant (1548–1609) – burmistrz toruński. W czterechsetną rocznicę śmierci*, red. K. Mikulski, Toruń 2010.

⁹ L. Jarzębowski, op. cit., nr 65; zob. też Z. Mocarski, op. cit., s. 27–36; *Drukarze dawnej Polski*, t. 4, s. 272–291; Z. Skorupska, *Nering Melchior, Nehring, Neringk, Neringh, Nerinck, Neryng, Niring (zm. między 18 VII – 10 IX 1587) introligator, księgarz, drukarz*, w: *Słownik pracowników*, s. 622–624; A. Tujakowski, op. cit., s. 14–22; J. Sójka, *Nering Melchior (zm. 1587)*, w: *Wielkopolski słownik biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski, Warszawa–Poznań 1981, s. 509; M. Krupa, *Nering Melchior*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 13, Lublin

Drugi oraz trzeci jego tom ukazały się z kolei w 1587 oraz 1588 r., gdy drukarnia przeszła, po śmierci wspomnianego impresora, w zarząd Andrzeja Koteniusza, pochodzącego z Halberstadt w Saksonii. Początkowo, prawdopodobnie od ok. 1583 r., pracował on w Melchiorowej typografii jako zecer¹⁰. W literaturze przedmiotu podaje się, że drukarni pod kierunkiem Koteniusza „wyznaczono takie same cele jak Neringowi: służba reformacji, toruńskiemu gimnazjum oraz świeckiej twórczości mieszczańskiej”¹¹. Co więcej, działalność impresora pokrywa się z okresem „wzmózonych zabiegów Strobanda o podniesienie gimnazjum do rzędu akademii i o zapewnienie uczelni odpowiedniej frekwencji oraz podstaw materialnych”¹². Zaprezentowane wyżej wydawnictwo *Institutionis literatae* można postrzegać zatem jako jeden z przemyślnych, a jednocześnie efektywnych kroków na drodze do realizacji dalekosiężnych planów i aspiracji toruńskiego burmistrza, w które z powodzeniem angażował on zależną od siebie oficynę typograficzną.

Oprawy aksamitne, których *exemplum* chroni przywołany druk, stanowią wielką rzadkość, jeśli idzie o zachowane do dziś wytwory rodzimego rzemiosła introligatorskiego XVI w.¹³ W literaturze przedmiotu podkreśla się ich ekskluzywność, zwracając uwagę na fakt, że aksamit był stosowany – już w średniowieczu, ale także w dobie renesansu i baroku – m.in. do oprawiania ksiąg liturgicznych oraz modlitewników. Ponadto jak podaje Jacek Tomaszewski: „okazałą oprawę w aksamit mogły otrzymać [...] specjalne księgi, związane z życiem duchowym czy społecznym miasta, rejonu administracyjnego, zakonu oraz parafii”. Wśród nich znajdowały się woluminy „o specjalnym

2009, kol. 930–931; M. Muraszko, *Melchior Nering's Bindings of Three Prints from the Private Library of the Abbott of Trzemeszno*, Wojciech Mielniński, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, Special Issue, 2020, s. 153–162.

¹⁰ Z. Mocarski, op. cit., s. 40–48; B. Golka, M. Kafel, Z. Kłos, *Z dziejów drukarstwa polskiego*, Warszawa 1957, s. 140–141; *Drukarze dawnej Polski*, t. 4, s. 207–216; A. Tujakowski, op. cit., s. 22–38; A. Kawecka-Gryczowa, *Koteniusz Andrzej, Kote, Cotenius* (zm. koniec 1607 lub pocz. 1608) drukarz, w: *Słownik pracowników*, s. 451–452; J. Pirożyński, *Kotenius (Coteniusz, Kote), Andreas † 1607/8*, w: *Lexikon des gesamten Buchwesens*, t. 4, Stuttgart 1994, s. 330.

¹¹ J. Dyl, *Książki teologiczne polskich drukarni XV i XVI wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 69, 1998, s. 130.

¹² *Drukarze dawnej Polski*, t. 4, s. 208.

¹³ Zob. *Oprawy książkowe XIV–XVIII wieku w zbiorach Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu*, cz. 1: *Rzeczpospolita, Prusy, Dolny Śląsk*, oprac. A. Wagner, współpr. B. Madajewska, A. Mazerska, Toruń 2018, s. 108.

przeznaczeniu: pamiątkowe, brackie, cechowe i stowarzyszeniowe o charakterze świeckim lub religijnym”. Takowe egzemplarze „sporządzone były przez miejscową społeczność lub finansowane przez zamożnych fundatorów i stanowiły chlubę danej społeczności”¹⁴.

Oprawa trzeciego tomu *Institutionis literatae*, będąca przedmiotem niniejszych rozważań, została wykonana z tektury, którą obłożono aksamitem zielonego koloru oraz zaopatrzone w obecnie nieistniejące wiązadła prawdopodobnie z tkaniny (jedwabiu?), po których zachowały się nacięcia obleczenia ulokowane przy dłuższych krawędziach okładczy. Blok książki scalają cztery podwójne zwięzy sznurowe – tworzące na grzbiecie stosunkowo wydatne garby. Kapitałki wyszyto natomiast kremowymi nićmi w dwóch naprzemiennych odcieniach. Zarówno okładziny, jak i kompartymenty są wyzbyte jakichkolwiek dodatkowych zdobień. Należy ponadto zwrócić uwagę na arkusze, które zostały użyte przez introligatora do sporządzenia wyklejek omawianego woluminu. Znajdują się na nich bowiem, widoczne fragmentarycznie, filigrany przedstawiające najprawdopodobniej herb Torunia lub herb Grzymała, które w literaturze przedmiotu łączy się z działalnością papierni w Pruskiej Łące w pobliżu Kowalewa Pomorskiego, Przysiersku pod Świeciem lub innej miejscowości położonej niedaleko grodu Kopernika¹⁵. Swoją drogą wiadomo, że z produkcji miejscowych młynów papierniczych z powodzeniem korzystał – jeśli chodzi o działalność na polu typograficznym – zarówno Melchior Nering, jak i Andrzej Koteniusz¹⁶. Trzeba mieć przy tym na uwadze, że papiernia w Pruskiej Łące była od początku drugiej połowy XVI w. w dyspozycji

¹⁴ J. Tomaszewski, *Oprawy haftowane i tekstylne z XVI–XIX wieku w zbiorach polskich*, t. 1: *Kontekst historyczny*, Warszawa 2013, s. 28; zob. też *Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer et al., Wrocław 1971, szp. 1694; F. Macchi, L. Macchi, *Dizionario illustrato della legatura*, Milano 2002, s. 461–462; E. Pokorzynska, M. Pronobis-Brzezińska, A. Wagner, *Leksykon oprawozdawczy*, Bydgoszcz 2023, s. 12–13.

¹⁵ Por. Z. Mocarski, op. cit., s. 36–39; J. Siniarska-Czaplicka, *Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVIII wieku*, Wrocław et al. 1969, s. 19 oraz nr 974–976; *Papiernie w Polsce XVI wieku. Prace Franciszka Piekosińskiego, Jana Ptasznika, Kazimierza Piekarskiego. Powtórnie wydał i uzupełnił Włodzimierz Budka*, Wrocław 1971, nr 262–263; J. Siniarska-Czaplicka, *Papier druków oficyn gdańskich i toruńskich XVI i XVII w.*, „Roczniki Biblioteczne”, 18, 1974, 1–2, s. 290 oraz nr 46–47; eadem, *Katalog filigranów czerpalni Rzeczypospolitej zebrany z papieru druków tłoczonych w latach 1500–1800*, Łódź 1983, s. 14–16 oraz nr 347–349.

¹⁶ Por. J. Siniarska-Czaplicka, *Papier druków oficyn*, s. 279, 282–284.

2–4. Złożone i cyzelowane obcięcia kart starego druku z 1588 r., anonimowy introliator, Toruń, ok. 1588 r.; Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu

rodziny Strobandów¹⁷. Poza szlachetnym obleczeniu okładek najbardziej efektowny element dekoracji woluminu stanowią nad wyraz starannie wykończone obcięcia kart bloku książkowego (il. 2–4). Są one złożone oraz dodatkowo cyzelowane¹⁸. Uzyskany w ten sposób wzór geometryczno-floralny sprowadza się do ciągnących się wzdłuż okładek wstęg oraz wkomponowanego pośrodku szeregu rozetek i palmet. Cyzelowane zdobienia wzbogacają ponadto wykonane w tejże technice wyobrażenia niewielkich serc, żółędzi oraz gwiazdek¹⁹. Nie sposób obecnie zidentyfikować introliatora, który wykonał

¹⁷ Zob. np. Z. Mocarski, op. cit., s. 37–38; J. Siniarska-Czaplicka, *Filigrany papierni*, s. 19; B. Dybaś, *Strobant (Strobandt, Strubant) Henryk (Henrich, Henrych) [I] (1548–1609), burmistrz tor.*, w: *Toruński słownik biograficzny*, t. 3, red. K. Mikulski, Toruń 2002, s. 215.

¹⁸ Na temat złożenia i cyzelowania obcięć kart zob. *Encyklopedia wiedzy o książce*, szp. 343–345; E. Pokorzyńska, M. Pronobis-Brzezińska, A. Wagner, op. cit., s. 54, 424, 429; por. też J. Tomaszewski, *Oprawa książkowa w Polsce 1450–1600. Studium tegumentologiczno-ikonograficzne*, Warszawa 2017, s. 118–129.

¹⁹ Por. *Oprawy książkowe*, s. 108.

przedkładaną oprawę²⁰. Można jednak założyć, że potencjalnie stanowi ona dzieło toruńskiego rzemieślnika kooperującego z prowadzoną przez Neringa, a następnie Koteniusza oficyną typograficzną²¹.

Niestety omawiany wolumin nie został opatrzony jakąkolwiek notą czy też znakiem własnościowym, na podstawie których można byłoby zidentyfikować jego pierwotnego właściciela. Na stronie tytułowej znajduje się owalna pieczęć ze stylizowanym monogramem z liter: „F[ridericus] W[ilhelmus] R[ex]”, który wskazuje, że druk stanowił własność Państwowej i Uniwersyteckiej Biblioteki w Królewcu²². Nie sposób wykluczyć, że jako instytucję będącą pierwszym posiadaczem przedstawianej książki należałoby postrzegać Albertynę – jedyny uniwersytet działający w XVI wieku w Prusach Książęcych.

Zaprezentowany wyżej egzemplarz trzeciego tomu *Institutionis literatae* posiada co najmniej jeden bliźniaczo podobny odpowiednik jeśli chodzi o zawartość treściową, tekturową oprawę powleczonej zielonym aksamitem, kapitałki wyszyte kremową nicią w dwóch odcieniach, jak również złożenie i cyzelowanie dekoracji obcięć kart (il. 5–7). Egzemplarz ten jest obecnie przechowywany w Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu. Co więcej, zbiory tej placówki dysponują kompletem interesującego nas trzynomowego wydawnictwa²³. Wszystkie jego części zostały bowiem oprawione niemal identycznie, z tą jedynie różnicą, że pierwszej z nich przyporządkowano aksamit bordowy, drugiej zaś niebieski (il. 8). Ponadto do sporządzenia wyklejek trzech omawianych woluminów użyto arkuszy o poznańskiej oraz gdańskiej proveniencji²⁴. Należy przy tej okazji nadmienić, że według ustaleń Jadwigi Siniarskiej-Czaplickiej papier pochodzący z Wielkopolski oraz Gdańska był używany w Toruniu m.in. przez tutejszych drukarzy, którzy sięgali po niego zaraz po tym przypisywanym miejscowym młynom

²⁰ Ibidem.

²¹ „Czy Koteniusz utrzymywał też księgarnię i zajmował się intrologatorstwem, jak Nering – nie wiemy. Pozostałe po Neringu narzędzia intrologatorskie były nadal w użyciu, o czym świadczą oprawy toruńskie. Prawdopodobnie przy drukarni utrzymywano odpowiedniego czeladnika”, *Drukarze dawnej Polski*, t. 4, s. 215.

²² Zob. M. Strutyńska, *Struktura proveniencyjna zbioru starych druków Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu. Przewodnik po zespołach. Problemy badawcze i metodologiczne*, Toruń 1999, s. 14, 16.

²³ Książnica Kopernikańska w Toruniu, sygn. 102801 (K.4°20–22); por. też K. Wyszomirska, *Toruńskie oprawy książek z renesansowej biblioteki Henryka Strobanda*, w: *Intrologatorzy i ich klienci*, red. A. Wagner, I. Imańska, T. Szymorowska, Toruń 2017, s. 175–176.

²⁴ Zob. *Oprawy książkowe*, s. 108.

5–7. Złoczone i czytelowane obcięcia kart starego druku z 1588 r., anonimowy introliator, Toruń, ok. 1588 r.; Książnica Kopernikańska w Toruniu

papierniczym²⁵. Istotne jest, że trzy przywołane druki zostały każdorazowo opatrzone odręczną notą donacyjną dla toruńskiego gimnazjum o brzmieniu: „Henricus Stroband Bibliothecae Thorunensi dedit”. Według Arkadiusza Wagnera niniejsze zapiski, jak również „jednolitość materiału i struktury okładek oraz analogiczna dekoracja obcięć kart” może wskazywać na „wspólne opracowanie ksiąg na zlecenie Strobanda”²⁶.

Trafność przywołanej hipotezy zdaje się potwierdzać bliższa analiza innego kompletu *Institutionis literatae*, który znajduje się obecnie w Bibliotece Jagiellońskiej²⁷. W tym przypadku do sporządzenia trzech opraw (il. 9) użyto jasnego pergaminu, który wyposażono w więzadła o formie tasiemek z zielonej tkaniny (szczętkowo zachowanych). Stosunkowo skromna dekoracja obu okładek została w całości

²⁵ J. Siniarska-Czaplicka, *Papier druków*, s. 279, 283.

²⁶ *Oprawy książkowe*, s. 108. Badacz sformułował jednocześnie inne hipotetyczne założenie, w myśl którego „książki stanowiły dar obu typografów dla ich mecenasów i dobrodziejów, przybrany w możliwie najpiękniejszą tkaninę”.

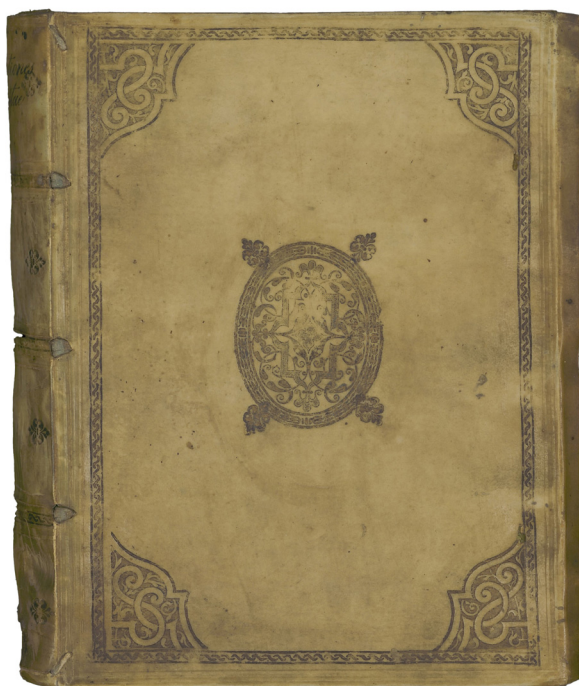
²⁷ BJ, sygn. Cim. 5160.

8. Oprawy starych druków z 1586, 1587 i 1588 r., anonimowy introligator, Toruń, ok. 1586–1588; Książnica Kopernikańska w Toruniu; repr. za: K. Wyszomirska, *Toruńskie oprawy książek z renesansowej biblioteki Henryka Strobanda*, w: *Introligatorzy i ich klienci*, red. A. Wagner, I. Imańska, T. Szymorowska, Toruń 2017, s. 176.

opracowana w technice wycisku na złoto. Każdorazowo sprowadza się ona do wąskiej ramy tworzącej obszerne zwierciadło, w centrum którego wkomponowano wycisk owalnej orientalizującej plakiety. Zwierciadło zdobią ponadto narożne medaliony z ornamentem maureskowo-wstęgowym. Całość dopełniają nieliczne wyciski niewielkich tłoków floralnych. Na uwagę zasługują również pozłoczone i wyczelowane obcięcia kart. Ich dekoracja, choć oparta na analogicznym schemacie, jest jednak zdecydowanie mniej okazała niż w przypadku opisanych uprzednio woluminów. Strony tytułowe pierwszego oraz drugiego z tomów wzbogacono rękopiśmiennymi notami donacyjnymi, wskazującymi na okoliczność podarowania ich przez Henryka Strobanda Jakobowi Monau (zm. 1603)²⁸. Był on jednym z czołowych przedstawicieli

²⁸ Zob. *Katalog poloników XVI wieku Biblioteki Jagiellońskiej*, t. 1, nr 1177. Mimo że w trzecim tomie omawianego kompletu brakuje wskazanej zapiski donacyjnej, to z pewnością również on dostał się w posiadanie Jakoba Monau za sprawą Henryka Strobanda. Jak podaje S. Tync (*Z życia patrycjatu wrocławskiego w dobie renesansu*, „Sobótka. Organ Wrocławskiego Towarzystwa Miłośników Historii”, 8, 1953, s. 107), Monau miał szerokie kontakty wśród uczonych i poetów w całej Europie.

9. Oprawa starego druku z 1588 r. (górna okładzina),
anonimowy introligator, Toruń, ok. 1588 r.; BJ

środowiska wrocławskich ewangelików reformowanych, zaangażowanym humanistą oraz posiadaczem niemałego księgozbioru²⁹. Zapewne ze względu na osobę obdarowanego toruński burmistrz nie zdecydował się na zlecenie wykonania opraw aksamitnych na rzecz solidnych i estetycznych, a jednocześnie tańszych, opraw pergaminowych.

Również w zbiorach Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek w Getyndze przechowywany jest zestaw trzech tomów *Institutionis literatae*, który zdaje się potwierdzać nakreśloną wyżej

Liczenie przesyłali mu oni „swoje dzieła z dedykacjami rękopiśmiennymi [...], a często i drukowanymi, nie skąpiąc mu komplementów, pochwał i uwielbień”.

²⁹ Zob. np. A. Schimmelpfennig, *Monau Jakob*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 22, Leipzig 1885, s. 162–163; S. Tync, *Z życia patrycjatu*, s. 104–109; K. Kaczmarek-Patralska, *Monauowie*, w: *Encyklopedia Wrocławia*, red. J. Haraśimowicz, Wrocław 2006, s. 547–548; W. Karłak, *Jakob Monau (1546–1603) i jego księgozbiór*, w: *Kolekcje prywatne w zbiorach książki dawnej. Studia*, t. 2, Wrocław 2020, s. 9–31.

hipotezę. Obiekty te są niestety pozbawione wpisów i znaków własnościowych, które mogłyby wskazywać na ich ewentualnego ofiarodawcę³⁰. Podobny wygląd okładek oraz obcięć kart woluminów sugerują jednak, że oprawiono je w ramach jednego lub dwóch Strobandomskich zleceń i przesłano do nieznanej dziś osoby lub instytucji w Rzeszy³¹. Oprawy te sporządzono z jasnego pergaminu, zaopatrzone we wiązadła (szczątkowo zachowane tasiemki z zielonej tkaniny) oraz ozdobiono w technice złożonego wycisku. Dekoracja okładek tomu pierwszego jest bliźniaczo podobna do uprzednio zaprezentowanych egzemplarzy z Biblioteki Jagiellońskiej i została wykonana przy zastosowaniu tego samego zestawu narzędzi introligatorskich. Inaczej rzecz ma się ze zdobieniami okładek tomów drugiego i trzeciego. Każdorazowo ograniczają się one do wąskiej ramy, która okala obszerne zwierciadło, w pośrodku którego znalazło się miejsce dla wycisku owalnej plakiety z profilowym popiersiem Chrystusa (okładziny górne) oraz sceną Ukrzyżowania (okładziny dolne)³². Całość uzupełniają wyciski tłoka z motywem floralnym. W każdym z trzech przypadków obcięć kart druków zostały pozłożone i starannie wyczyszczane. Wzory, które znalazły się na obcięciach drugiego i trzeciego tomu, są przy tym ładując podobne do tych, które zdobią egzemplarze przechowywane w Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu oraz interesujący nas egzemplarz z toruńskiej Biblioteki Uniwersyteckiej.

Scharakteryzowane wyżej oprawy egzemplarzy *Institutionis literatae*, rozsianych po polskich i zagranicznych bibliotekach, skłaniają do wniosku, że pewna część nakładu poszczególnych tomów tego dzieła została rozdysponowana bezpośrednio przez Henryka Strobanda, który zlecił też ich oprawienie³³. Niektóre z tak przygotowanych

³⁰ Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen, sygn. 8 DID 26/57:1–3. Piszący te słowa pragnie w tym miejscu podziękować dr. Christiaanowi Fieselerowi z Georg-August-Universität w Getyndze za okazaną pomoc oraz przekazane informacje.

³¹ Należy nadmienić, że poszczególne tomy zostały opatrzone wpisami proveniencyjnymi wskazującymi na nabycie ich, w bliżej nieokreślonym czasie, przez Veita Hufnagela, być może tożsamesgo z rektorem szkoły miejskiej w Prenzlau (od 1640); por. P. Schwartz, *Beiträge zur Kirchengeschichte brandenburgischer Städte*, „Jahrbuch für Brandenburgische Kirchengeschichte”, 7–8, 1911, s. 48, przyp. 1.

³² Por. *Oprawy książkowe*, s. 106.

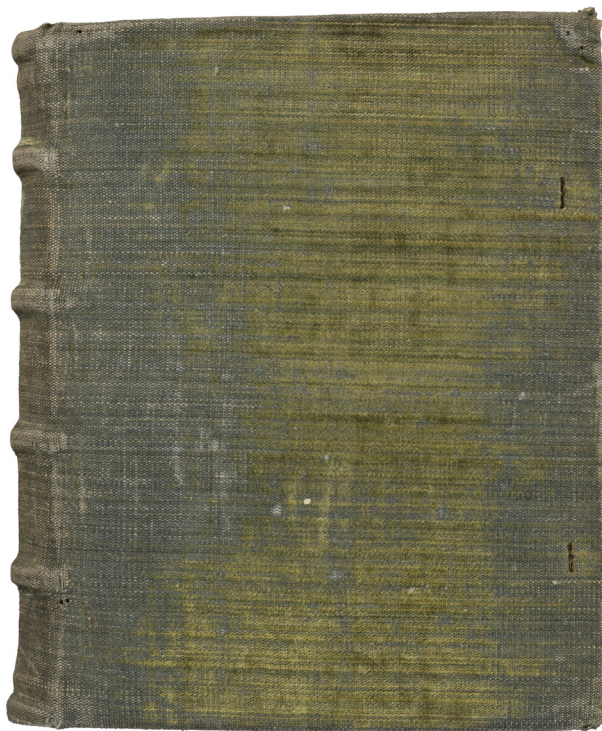
³³ Na fakt, że oczywiście nie wszystkie druki przeznaczono na podarunki wskazywać mogą inne zachowane ich egzemplarze – chociażby z Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu (sygn. Pol.6.II.267/3), Herzog August Bibliothek w Wolfenbüttel (sygn. H: Q 67–68.4° Helmst.), Biblioteca Civica Bertoliana (sygn. C.1.10.6–7)

do przekazania woluminów opatrzone notami donacyjnymi nanie-sionymi ręką samego ofiarodawcy³⁴. Nie jest wykluczone, że miało to miejsce w przypadku osób i instytucji, z którymi łączyły burmistrza formalne lub bardziej bezpośrednie relacje. Wspólną cechą tych ksiąg są pozłoczone i elegancko cyzelowane obcięcia ich kart. Pewna część rozdysponowanych woluminów otrzymała stosunkowo skromne oprawy pergaminowe – ozdobione skonwencjonalizowaną dekoracją charakterystyczną dla wytworów rodzimego introligatorstwa ostatnich dekad XVI stulecia³⁵. Kolejna, zapewne mniejsza, grupa druków została natomiast zabezpieczona oprawami, do których powleczenia użyto szlachetnych, a zarazem kosztownych tkanin aksamitnych. W przypadku jedyne-go, wciąż kompletnego zestawu, który przekazano toruńskiemu gimnazjum, każdemu z tomów przyporządkowano aksamit o innym kolorze. Jest to tym bardziej godne podkreślenia, że trzeci tom z zestawu przechowywanego w Książnicy Kopernikańskiej (il. 10) ma analogiczną barwę aksamitu jak księga z toruńskiej Biblioteki Uniwersyteckiej, będąca przedmiotem niniejszej analizy. Można zatem założyć, że w doborze koloru aksamitu do obleczenia kolejnych tomów *Institutionis literate* kierowano się pewną konsekwencją. W praktyce sprowadzało się to do każdorazowego zamawiania przez introligatora lub samego Strobanda tzw. brytu tkaniny w innej barwie. Wydaje się prawdopodobne, że wolumin z Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu należał niegdyś do jednego z zestawów analogicznie oprawionych druków, będących do dyspozycji patrycjusza. Nie jest przy tym wykluczone, że przynajmniej jedna z dwóch niezachowanych jego części (tomy z 1586 i 1587) mogła być opatrzona odręcznym wpisem Strobanda, który informował o adresacie donacji. Burmistrz zdawał sobie zapewne sprawę, że jego inicjatywa wydawnicza stanowi innowacyjne przedsięwzięcie na polu ówczesnej pedagogiki protestanckiej. Nadanie przeznaczonym do rozdania tomom

oraz Staatsbibliothek zu Berlin (sygn. A1410), które oprawiono we wtórnie wykorzystany pergaminowy rękopis z zapisem nutowym lub czysty pergamin. Ich okładziny są pozbawione dekoracji, natomiast obcięcia kart nie zostały pozłoczone i wyczelowane. Autor składa w tym miejscu podziękowania dla Henrietty Danker z Herzog August Bibliothek w Wolfenbüttel, Eriki Zannotto z Biblioteca Civica Bertoliana oraz Evy Rothkirch ze Staatsbibliothek zu Berlin za okazaną pomoc i przekazane informacje.

³⁴ BJ, sygn. Cim. 5160; Książnica Kopernikańska w Toruniu, sygn. 102801 (K.4°20–22).

³⁵ Por. *Oprawy książkowe*, s. 106.

10. Oprawa starego druku z 1588 r. (górna okładzina), anonimowy intrologator, Toruń, ok. 1588 r.; Książnica Kopernikańska w Toruniu

kunsztownej szaty zewnętrznej można zatem postrzegać jako prze-myślne posunięcie, promujące same druki, ale też osobę Strobanda, jego rodzinne miasto, jak również tutejsze gimnazjum – instytucję, co do której patrycjusz miał ambitne i dalekosiężne plany.

Pozostaje jeszcze pytanie, kiedy doszło do opracowania omawianego tutaj tomu *Institutionis literatae*? Wydaje się, że tak jak w przypadku pozostałych, przeznaczonych na podarunki woluminów, miało to miejsce krótko po ich wydrukowaniu³⁶. Być może odnalezienie kolejnych egzemplarzy *Institutionis literatae* rozproszonych po bibliotekach europejskich pozwoli na rozwinięcie powyższych ustaleń.

³⁶ Pogląd ten zdaje się potwierdzać wpis donacyjny dla Jakoba Monaua z 1587 r. Został on umieszczony na stronie tytułowej pierwszego z tomów, który wydrukowano w 1586 r.; por. BJ, sygn. Cim. 5160; *Katalog poloników XVI wieku Biblioteki Jagiellońskiej*, t. 1, nr 1177.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Biblioteca Civica Bertoliana, sygn. C.1.10.6-7
 Biblioteka Jagiellońska, sygn. Cim. 5160
 Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, sygn. Pol.6.II.267/3; Pol.6.II.268/3
 Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sygn. H: Q 67–68.4° Helmst
 Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen, sygn. 8 DID
 26/57:1–3
 Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. A1410

Opracowania

- Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 4: *Pomorze*, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962
 Dybaś B., *Stroband (Strobandt, Strubant) Henryk (Heinrich, Henrych) [I] (1548–1609), burmistrz tor.*, w: *Toruński słownik biograficzny*, t. 3, red. K. Mikulski, Toruń 2002, s. 211–217
 Dybaś B., *Stroband (Strobandt, Strubant) Henryk (Heinrich, Henrych) (I) (1548–1609), burmistrz toruński*, PSB, 44, 2006–2007, s. 328–331
 Dyl J., *Książki teologiczne polskich drukarni XV i XVI wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 69, 1998, s. 101–170
Encyklopedia wiedzy o książce, red. A. Birkenmajer et al., Wrocław 1971
 Estreicher Karol, *Bibliografia polska*, t. 18, 29, Kraków 1901, 1933
 Golka B., Kafel M., Kłos Z., *Z dziejów drukarstwa polskiego*, Warszawa 1957
Henryk Stroband (1548–1609) – burmistrz toruński. W czterechsetną rocznicę śmierci, red. K. Mikulski, Toruń 2010
 Jarzębowski L., *Druki toruńskie XVI wieku*, Toruń 1969
 Kaczmarek-Patralska K., *Monauowie*, w: *Encyklopedia Wrocławia*, red. J. Hara-simowicz, Wrocław 2006, s. 547–548
 Karlak W., *Jakob Monau (1546–1603) i jego księgozbiór*, w: *Kolekcje prywatne w zbiorach książki dawnej. Studia*, t. 2, Wrocław 2020, s. 9–31
Katalog poloników XVI wieku Biblioteki Jagiellońskiej, t. 1: *A–Ł*, red. M. Malicki, E. Zwinogrodzka, Warszawa–Kraków 1992
 Kawecka-Gryczowa A., *Koteniusz Andrzej, Kote, Cotenius (zm. koniec 1607 lub pocz. 1608) drukarz*, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 451–452
 Krupa M., *Nering Melchior*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 13, Lublin 2009, kol. 930–931
 Lewandowska A., *Książka w zbiorach toruńskich*, w: *Księga pamiątkowa uroczystego obchodu 60-lecia Książnicy Miejskiej im. M. Kopernika w Jubileuszowym Roku 750-lecia Torunia, 21–23 października 1983 r.*, red. R. Dorożyński, Toruń 1988, s. 23–42

- Macchi F., Macchi L., *Dizionario illustrato della legatura*, Milano 2002
- Mocarski Z., *Książka w Toruniu do roku 1793. Zarys dziejów*, Toruń 1934
- Muraszko M., *Melchior Nering's Bindings of Three Prints from the Private Library of the Abbott of Trzemeszno*, Wojciech Mielński, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, Special Issue, 2020, s. 153–162
- Nadolski B., „*Institutio literata*” – toruńskie wydawnictwo pedagogiczne z czasów Batorego, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Filologia Polska”, 3, 1962, 6, s. 45–52
- Oprawy książkowe XIV–XVIII wieku w zbiorach Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu*, cz. 1: *Rzeczpospolita, Prusy, Dolny Śląsk*, oprac. A. Wagner, współpr. B. Madajewska, A. Mazerska, Toruń 2018
- Papiernie w Polsce XVI wieku. Prace Franciszka Piekosińskiego, Jana Ptaśnika, Kazimierza Piekarskiego. Powtórnie wydał i uzupełnił Włodzimierz Budka*, Wrocław 1971
- Piekarski K., *Katalog Biblioteki Kórnickiej*, t. 1: *Polonica XVI wieku*, cz. 1, Kórnik 1929
- Pirożyński J., *Kotenius (Cotenius, Kote), Andreas † 1607/8*, w: *Lexikon des gesamten Buchwesens*, t. 4, Stuttgart 1994, s. 330
- Pokorzyńska E., Pronobis-Brzezińska M., Wagner A., *Leksykon oprawozdawczy*, Bydgoszcz 2023
- Przybyłowa J., *Stroband Henryk (14 XI 1548 Toruń – 19 lub 20 XI 1609 tamże)*, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 861
- Rietz H., *Stroband Henryk (1548–1609)*, w: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4, red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 282–283
- Schimmelpfennig A., *Monau Jakob*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 22, Leipzig 1885, s. 162–163
- Schwartz P., *Beiträge zur Kirchengeschichte brandenburgischer Städte*, „Jahrbuch für Brandenburgische Kirchengeschichte”, 7–8, 1911, s. 14–76
- Siniarska-Czaplicka J., *Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVIII wieku*, Wrocław 1969
- Siniarska-Czaplicka J., *Katalog filigranów czerpalni Rzeczypospolitej zebrany z papieru druków tłoczonych w latach 1500–1800*, Łódź 1983
- Siniarska-Czaplicka J., *Papier druków oficyn gdańskich i toruńskich XVI i XVII w.*, „Roczniki Biblioteczne”, 18, 1974, 1–2, s. 275–299
- Skorupska Z., *Nering Melchior, Nehring, Neringk, Neringh, Nerinck, Neryng, Niring* (zm. między 18 VII – 10 IX 1587) introligator, księgarz, drukarz, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 622–624
- Sójka J., *Nering Melchior* (zm. 1587), w: *Wielkopolski słownik biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski, Warszawa–Poznań 1981, s. 509

- Strutyńska M., *Struktura proveniencyjna zbioru starych druków Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu. Przewodnik po zespołach. Problemy badawcze i metodologiczne*, Toruń 1999
- Tomaszewski J., *Oprawa książkowa w Polsce 1450–1600. Studium tegumentologiczno-ikonograficzne*, Warszawa 2017
- Tomaszewski J., *Oprawy haftowane i tekstylne z XVI–XIX wieku w zbiorach polskich*, t. 1–2, Warszawa 2013
- Tujakowski A., *Z dziejów drukarstwa i piśmiennictwa na Pomorzu. 400 lat drukarstwa w Toruniu (1569–1969)*, Toruń 1970
- Tync S., *Dzieje Gimnazjum Toruńskiego (1568–1772)*, cz. 1, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 34, 1927, s. 55–284
- Tync S., *Z życia patrycjatu wrocławskiego w dobie renesansu*, „Sobótka. Organ Wrocławskiego Towarzystwa Miłośników Historii”, 8, 1953, s. 69–123
- Wierzbowski T., *Bibliographia polonica XV ac XVI ss.*, t. 3, Varsoviae 1894
- Wyszomirska K., *Toruńskie oprawy książek z renesansowej biblioteki Henryka Strobanda*, w: *Introligatorzy i ich klienci*, red. A. Wagner, I. Imańska, T. Szymorowska, Toruń 2017, s. 167–178

Velvet Binding of the Toruń Pedagogical Print *Institutio literata* from 1588 in the Collections of the University Library in Toruń

The subject of the article is the velvet cover protecting one of the three volumes of the pedagogical publication *Institutio literata*, which was printed in 1588 in Toruń by Andrzej Koteniusz. The cover is a luxurious work, not yet noted in the literature on the subject. In light of the binding analysis conducted, it should be stated that a particular portion of the print run of the individual volumes of the mentioned work was distributed directly by the mayor of Toruń, Henryk Stroband, who also commissioned their binding. This occurred shortly after they were printed. Some of the distributed volumes received relatively modest parchment bindings, adorned with conventionalised decoration characteristic of the native bookbinding of the last decades of the sixteenth century. Another, presumably smaller, group of prints, however, was secured with luxurious bindings, for which precious and expensive velvet fabrics were used. In light of the preserved source material, it should be assumed that each of these luxuriously bound volumes was assigned velvet of a different colour.

Michał Muraszko – dr, adiunkt w Katedrze Mediów Drukowanych i Cyfrowych w Instytucie Badań Informacji i Komunikacji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Zainteresowania badawcze koncentrują się m.in. na zagadnieniach związanych z dawną książką.

Michał Muraszko – PhD, assistant professor in the Department of Print and Digital Media at the Institute of Information and Communication Research, Nicolaus Copernicus University in Toruń. His research interests include issues related to the old book.

E-mail: muraszko@umk.pl